

Соціально-психологічні особливості адаптації українських школярів до польського культурно-освітнього простору

Пошук шляхів оптимальної адаптації мільйонів мігрантів до нової культури, нового середовища життєдіяльності, до ефективної взаємодії з корінним населенням є однією з актуальних проблем сучасної психології. Соціокультурна адаптація індивіда є об'єктом вивчення багатьох науковців. Процеси особистісної адаптації стають необхідними тоді, коли змінюються соціальні умови життя, і звична поведінка виявляється неможливою або малоефективною. Саме в таку ситуацію потрапляють українські школярі, що приїжджають до Польщі в межах проектів по обміну досвідом.

Основні чинники, що впливають на процес їх адаптації до нового соціокультурного і соціопедагогічного середовища, можна поділити на індивідуальні та групові. До індивідуальних відносимо [1]:

1. Індивідуальні характеристики -демографічні та особистісні- (вік, стать, соціальне походження, освіта). Виокремити універсальний набір цих характеристик неможливо, але уявлення про них потрібно мати.
2. Обставини життєвого досвіду індивіда – готовність учнів до змін – мотиви учнів, в основному, орієнтовані на ознайомлення з історією, культурою, системою освіти Польщі, можливості отримання там вищої освіти.

Першим кроком до успішної адаптації є знання мови, встановлення дружніх стосунків з місцевим населенням і представниками інших країн.

До групових чинників відносимо:

1. Ступінь подібності та відмінності між культурами (мова, релігія, рівень освіти, їжа тощо).
2. Особливості культури, в якій виховуються учні (менш успішно адаптуються представники культур, де переважає влада традицій, і поведінка значною мірою ритуалізована, наприклад, представники Південно-Східної Азії).

3. Особливості країни перебування: яким чином «господарі» країни впливають на приїжджих – прагнуть їх асимілювати чи більш толерантні до культурного різноманіття.

4. Психологічні чинники адаптації до навчальної групи (психологічна атмосфера та емоційне самопочуття учнів у навчальному колективі; задоволеність/незадоволеність групою, стиль спілкування з викладачами та учнями).

5. Соціопедагогічні чинники (нова педагогічна система, недостатня попередня підготовка, мовленнєвий бар'єр, організація навчального процесу, система контролю та оцінки знань, встановлення контактів у навчальній групі з представниками іноземних країн).

Успішній адаптації українських школярів до нового соціокультурного і соціопедагогічного середовища сприятимуть уявлення викладачів про індивідуальні та особистісні особливості учнів та їх врахування у процесі взаємодії.

У науковій літературі виокремлюють різні види адаптації: соціальну, фізіологічну, психологічну, психічну, психолого-педагогічну, соціокультурну тощо.

Під соціальною адаптацією особистості розуміємо: а) процес формування і розвитку її соціальної активності, виявлення соціальних, соціально-психологічних, біологічних механізмів регуляції її життєдіяльності; б) приведення індивідуальної та групової поведінки і відповідності до норм і цінностей, які домінують у даному суспільстві чи соціальній групі; в) результат процесу змін соціальних, соціально-психологічних, морально-психологічних, економічних і демографічних відносин між людьми, пристосування до соціального середовища. Таким чином, соціальна адаптація – це такий вид взаємодії особистості чи соціальної групи з середовищем, у процесі якого здійснюється узгодження вимог і очікувань його учасників, рівня домагань і самооцінок суб'єкта з його можливостями і реаліями соціального середовища. Оскільки особистість

(група) і середовище активно впливають один на одного, їх активність є одночасно адаптивною й такою, що адаптується. Соціальна адаптація має універсальний активний вплив на всі системи природи і суспільства. Матеріальна і духовна культура суспільства є тим механізмом, засобами якого здійснюється соціальна адаптація [2] .

Крім соціальної, учні відчують потребу у фізіологічній адаптації. Фізіологічна адаптація – це сукупність фізіологічних реакцій, що лежать в основі пристосування організму до зміни оточуючого середовища і спрямована на збереження відносної постійності його внутрішнього середовища, тобто в результаті цього виду адаптації підвищується стійкість організму до тепла, холоду зміни погодніх умов тощо.

Психічну адаптацію часто ототожнюють з психологічною або соціально-психологічною. Єдиного погляду на даний феномен у вітчизняній науці немає. Загалом, це адаптація особистості до соціальних проблемних ситуацій. Психологічну адаптацію часто пов'язують з соціалізацією особистості. Вона є єдністю акомодатції (засвоєнням правил середовища) та асиміляції (перетворення середовища). Найнижчий рівень адаптації характеризується тим, що індивід, пізнаючи ціннісні орієнтації та правила нового колективу, внутрішньо не визнає їх і діє згідно поглядів та норм, які засвоїв раніше. Суть акомодатції полягає в тому, що індивід визнає ціннісні орієнтації середовища, одночасно колектив позитивно оцінює певні принципи та погляди індивіда. Найбільш завершеною формою адаптації є асиміляція, що виражається практично в повному внутрішньому прийнятті індивідом ціннісних орієнтацій і поглядів колективу [3].

Школяр, потрапивши в нову сферу життєдіяльності, адаптується до неї, набуваючи ті риси особистості, поведінки, характеру, які дозволяють йому досягати потрібного результату діяльності. Одночасно школяр може впливати на нове середовище життєдіяльності, являючись творцем нових відносин, нових соціальних форм буття. Практично йому необхідно не тільки адаптуватися до середовища своєї життєдіяльності, але й змінювати

його, пристосовувати до себе і своїх потреб. Таким чином, адаптація – це не тільки пристосування людини до середовища життєдіяльності, але й присосування цього середовища до своєї успішної діяльності та життя.

У контексті нашого дослідження польський культурно-освітній простір є новим соціальним середовищем для українських школярів. Соціальне середовище має мікро-, макро- і мегарівень. Мікросоціальне середовище поділяється на реальне та потенційне. Реальне- це те середовище, в яке безпосередньо на даний момент включена особистість. Потенційне – це те середовище, в якому вона на даний момент відсутня, але цілком можливо, включиться. Мегасередовище – це середовище глобальних соціальних процесів, яке за своїм змістом показує сфери взаємовпливу країн з різною орієнтацією.

Слід зазначити, що об'єктивна необхідність в адаптації спонукає особистість активно виробляти якості, необхідні для даної сфери життєдіяльності. У цьому випадку особистість не тільки об'єкт, але й суб'єкт адаптаційного процесу. Якщо група викладачів зацікавлена у прискоренні адаптації школярів, вона виступає суб'єктом цього процесу. Таким чином, у реальному житті об'єкт та суб'єкт адаптації можуть перетворюватись один в одного.

У наукових джерелах підкреслюється важливість типологічного аналізу адаптації, оскільки він дозволяє систематизувати цей процес відповідно до рівня розвитку і його якісно-кількісних характеристик. Різні типи адаптації мають свою специфіку, варіативність, унікальність і подібність адаптивних моделей поведінки. Існує два основних підходи до диференціації типів адаптації: в основу першого закладена характеристика суб'єкта, в основу другого – характеристика самої адаптації. Адаптація окремого індивіда унікальна та неповторна за своїм характером. Соціальні зміни викликають у людей різну реакцію: одні приймають нововведення і раді їм, другі ставляться насторожено, а треті вважають згубними. Проте, незважаючи на

ці відмінності, можна виокремити типові способи поведінки або типи адаптації.

Під типом адаптації розуміємо структурно-організовану сукупність відносно стійких соціально-психологічних характеристик особистості, що забезпечують реалізацію життєво важливих потреб. Люди проявляють різні типи адаптації в різних ситуаціях, але один з них є домінуючим. Це зумовлено суб'єктивною оцінкою конкретної ситуації з точки зору можливості/неможливості реалізації життєво важливих потреб [4].

Виокремлюють наступні типи соціально-психологічної адаптації [3]:

- особистості першого типу орієнтовані на досягнення, апробацію власних можливостей, розширення соціальних контактів; така людина визнає свою компетентність і має тактичні та стратегічні плани на майбутнє;
- особистості другого типу орієнтовані, в основному, на внутрішню зміну свого «Я», і частково – поведінки;
- особистості третього типу проявляють високий рівень конформності, їх діяльно-активний бік виражений слабо, а власне майбутнє – невідоме;
- особистості четвертого типу не мають уявлення про майбутнє, характеризуються високим рівнем депресивності, часто розчаровуються.

Н.Шустова, розглядаючи адаптацію як соціальний процес встановлення відповідності між рівнем актуальних потреб і рівнем їх задоволення, пропонує виокремлення адаптивних типів, виходячи з двох взаємодоповнюючих показників: енергетичного і технологічного [5]. Енергетичний показник вказує на ступінь активності людини в процесі задоволення потреб. Відповідно, в рамках даного типологічного показника повинні бути виділені всі можливі позиції, які займає особистість у процесі адаптації: активна позиція (особистість докладает максимум зусиль для задоволення актуальних потреб); позиція розумної економії (особистість у міру активна, що характеризується гармонійним поєднанням ініціативи й відпочинку); пасивна позиція (людина не проявляє активності для реалізації

актуальних потреб). Технологічний показник має значення в соціальному контексті. Людина живе в суспільстві, і суспільству не однаково, яким способом вона задовільняє свої потреби: (соціально схвалюваним чи антисоціальною). Виходячи з цих міркувань, можна виокремити два варіанти адаптації: адекватну (коли потреби задовольняються соціально прийнятними способами) і неадекватну (коли потреби задовольняються за допомогою анти соціальних засобів).

Комбінація запропонованих особистісних позицій і способів адаптації дозволяє виокремити шість типів адаптації особистості:

1. Адекватно-активний: людина задовольняє потреби, дотримуючись норм суспільства; вона мобільна, опирається на власні можливості й ресурси.

2. Адекватно-економний. Представники даного типу адаптації дотримуються соціально схвалюваних способів задоволення потреб, проявляють ініціативу в тих випадках, коли це необхідно, в інших – працюють в оптимальному режимі, що характеризується більш стійким ритмом діяльності.

3. Адекватно-пасивний. Люди не проявляють ініціативи, активності в реалізації потреб, делегують повноваження родичам або іншим особам, чекають підтримки від держави.

4. Неадекватно-економний. Представники даного типу адаптації не можуть постійно задовольняти свої потреби соціально прийнятним способом, тому періодично (коли є можливість як з власної волі, так і за ініціативою збоку) вдаються до порушення існуючих норм.

5. Неадекватно-пасивний. Як правило, для представника даного типу характерна мінімізація потреб і поступова деградація особи, аж до втрати людського вигляду. Власна ініціатива зводиться до «прохання допомогти вижити».

Рівень адаптації до навчально-виховного процесу визначається комплексом критеріїв, основними з яких є успішність, інтерес до вивчених

предметів, спрямованість на майбутню професію, ставлення до занять, сформоване вміння працювати без контролю.

Існує три групи причин, що зумовлюють адаптацію учнів до навчального середовища [6]: об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивні не залежать від учня, а зумовлені навчальною діяльністю освітнього закладу та умовами проживання далеко від сім'ї та батьківщини (нові форми навчання, нетрадиційні форми контролю знань, обов'язкове відвідування занять, великий обсяг самостійної роботи, нові житлові умови, новий колектив, організація харчування тощо). Об'єктивно-суб'єктивними причинами виступають: недостатнє знання предметів середньої школи, слабкі навички самостійної роботи, невміння організувати себе, відсутність системного контролю, наприклад, з боку батьків. Суб'єктивні причини – це пропуски занять, невміння долати труднощі, що виникають, слабкість характеру, встидливість тощо. Ці причини залежать безпосередньо від учня.

Соціокультурна адаптація базується на кількох основних ідеях [6]:

1. Знайомство з новою культурою, в основному, є стресогенним, тобто набуття соціальної адекватності в новій культурі пов'язане з психологічними труднощами.
2. Шлях, яким досягають відповідності до нової культури, - це шлях навчання соціальних навичок цієї культури або культурний тренінг.
3. У руслі теорії соціальної підтримки емпірично встановлено вплив чисельності етнічної спільноти на психічне здоров'я, відповідно, й на адаптацію до нової культури.
4. Вважається, що навчання новій культурі позитивно впливає на особистісний ріст і на підвищення адаптивних можливостей людини.
5. Ступінь психологічних труднощів адаптації прямо пропорційний до ступеня культурної дистанції між власною культурою і культурою країни перебування.
6. Наявність неформальних зв'язків з місцевими жителями полегшує соціокультурну адаптацію.

7. Успішна адаптація – це адаптація за типом інтеграції або оволодіння навичками нової культури до досягнення повної соціальної адекватності в ній. Неуспішна – це адаптація за типом психологічного захисту або ізоляції в новій культурі.

Ruben В. і Kealey виокремлюють три аспекти успішної культуральної адаптації [7]: психологічну адаптацію і здатність подолати культурний шок; ефективність інтеракції (здатність розвивати добрі взаємовідносини з «господарями», комунікативна компетентність); ефективність у вирішенні завдань і виконанні своїх цілей.

Без сумніву, для здійснення цих трьох завдань школяреві потрібні певні особистісні якості. Проте, слід пам'ятати, що соціально бажані якості суттєво відрізняються в різних культурах. Крім цього, набору певних якостей для успішної адаптації є замало, потрібні знання про прийнятну й бажану в новій культурі поведінку.

Hummer S., Gudykunst W. об'єднали особистісні якості, значущі для адаптації в новій культурі, у шість типів [8; р.79].

1. Толерантність як риса, що передбачає: толерантність у ставленні до інших (полягає у визнанні права інших на власну думку, позицію; у намаганні розширити власний світогляд тощо); толерантність до невизначеності (полягає в здатності роздумувати й приймати рішення, навіть без повного розуміння об'єктивної реальності й можливих наслідків цього рішення); толерантність як «категорія ширини» (у термінах когнітивних стилів) проявляється у тому, що людина з «широкою» толерантністю в категорії «їжа» може віднести до неї собачатину, хробаків, змій тощо.

2. Сила особистості, що проявляється в адекватній самооцінці, позитивній оцінці інших людей, сприйманні себе як представника однієї з багатьох культур, загалом у позитивній Я-концепції.

3. Якості, що сприяють налагодженню взаємодії з представниками іншої культури: емпатія, соціабельність (безоцінкове ставлення, рефлексія, високий комунікативний потенціал), вміння грати різні соціальні ролі

(наприклад, представникам колективістських культур співпрацювати з представниками індивідуалістських).

4. Інтелект як здатність приймати нові рішення, мислити нестандартно, бачити не тільки відмінності, але й подібність культур.

5. Орієнтація на пошук засобів у новій культурі, адекватних до поставленої мети.

6. «Потенціал для добування переваг» як відкритість до нового досвіду, для зміни себе, здатність сприймати нову інформацію та давати зворотній зв'язок, мотивація до взаємодії з новою культурою.

Крім бажаних особистісних якостей для ефективної поведінки в новій культурі школяреві потрібний певний набір соціальних навичок. Brislin R.W. [7; p. 62] і Hummer S. [9; p. 277] підкреслюють значущість наступних навичок: комунікативні навички як здатність виразити позитивне ставлення, повагу до іншої людини, відповідати, не осуджуючи, керувати інтеракцією, приймати рішення у невизначеній ситуації, бути гнучким, виражати емпатію тощо. Ці навички ефективної комунікації по-різному виражаються в різних культурах; лінгвістичні навички як добре володіння мовою тієї країни, в яку потрапляєш; навичка «використання всіх можливостей», що полягає у вмінні застосувати власні знання, професіоналізм, здібності в новій соціокультурній ситуації; навичка досягати поставленої мети навіть в умовах невизначеності й непередбачуваності; використання особистісного потенціалу як активізація тих рис і здібностей, що сприяють ефективній діяльності у новій культурі.

Теоретичний аналіз літератури з проблеми соціокультурної адаптації дав можливість розробити опитувальник «вивчення соціально-психологічних особливостей адаптації українських школярів до польського культурно-освітнього простору».

Наше дослідження проводилось на базі школи №5 і №18 м. Івано-Франківська. Між Івано-Франківськом і польським містом Koszalinie підписано угоду про партнерство та співпрацю. З 2000 року у межах проекту «Європейська школа», який фінансується Фондом Socratisa, польські школи

відвідало більше 2000 учителів і школярів 8-10 класів. Зокрема, делегації школи № 18 щорічно двічі на рік відвідують школу №2 St. Lema, а групи польських учнів приїжджають на Україну. З 2002 року у школі №18 і з 2008 року у школі № 5 запроваджено вивчення польської мови як другої іноземної.

Українські школярі проживають у польських сім'ях, довільно вибираючи їх; єдиною умовою є проживання разом дітей однієї статі. Школярі відвідують уроки, беруть участь у різних конкурсах, наприклад, у міжнародному конкурсі малюнка (2000р.) «Історичні пам'ятки своєї країни». У цьому конкурсі свою творчість презентували учні з п'яти країн: Німеччини, Угорщини, України, Швеції та Польщі. У 2005 році учні взяли участь у конкурсі «Сучасна молодіжна література», на якому презентували творчість відомого українського письменника Ю.Андруховича. У 2008 році відбувся «Конкурс знавців іноземної мови», у якому також активно взяли участь українські школярі. Також українських школярів систематично возять на екскурсії У Варшаву, Гданськ, сопот та інші міста, вони відвідують аквапарк та історичні пам'ятки м. Koszalinie.

Відповідно протягом 11-18 квітня у школі № 18 працювала делегація польських учителів м. Бродніца Куяво-поморського воєводства у межах проекту «Вчимо і навчаємось разом. Методика роботи з підлітками».

Результати нашого опитування охопили 180 школярів старших класів, які відвідали польські школи. Їм було запропоновано дати відповіді на запитання анкети щодо вивчення особливостей їх соціокультурної адаптації до польського середовища. На питання «Як ви готувались до поїздки в Польщу?» пріоритетними виявились наступні шляхи: розмови з учителями, дирекцією школи (83 % школярів); зустрічі з учнями, які побували в Польщі в межах проекту (78% школярів); вивчення польської мови (55%); читання інформації про Польщу рідною мовою (28 %); поглиблене вивчення історії Польщі (28%); перегляд кінофільмів польською мовою (6%).

На запитання «Що ви знали про польську культуру до поїздки?» отримано наступні відповіді: знання про життя польської учнівської молоді (72 % учнів); знання творчості польських письменників і поетів; історичних пам'яток Польщі та керівників держави (39%); знання творчості польських композиторів (33%); знання історії Польщі (28%); знання про польську систему освіти та науки, а також систему охорони здоров'я (11%); про політичну систему Польщі – близько 6% школярів.

На запитання «Яким чином знання польської мови розширює ваші можливості?», отримано наступні пріоритети: допомагає спілкуватися з людьми (54%); розширює світогляд, дає нові знання про різні боки життя (43%); дає можливість пізнати польську мову та літературу (43%); допомагає швидше адаптуватись до нових умов проживання (27%).

Українські школярі найлегше адаптуються до кліматичних умов та польської кухні; більше половини з них не відчують мовленнєвого бар'єру у спілкуванні з поляками (56%). Зафіксовано середній рівень адаптації до навчання в польській школі та життя без близьких і рідних; до розподілу вільного часу і власних коштів. Труднощі виникають в адаптації до нового режиму та розпорядку дня; до норм поведінки в новому середовищі, а також до самостійного способу життя та самообслуговування (низький рівень адаптації).

Також українські школярі зазначали, що під час поїздок виникають конфлікти з ровесниками як українцями, так і поляками, близько половини опитаних респондентів відчували труднощі у пошуку друзів-поляків. У плані соціопедагогічної адаптації значна частина українських школярів відчуває труднощі в опрацюванні фахової літератури польською мовою (50%).

Щодо проявів культурного шоку, українські школярі зазначили наступне: вражаючі історичні пам'ятки Польщі; чисті вулиці і добрий стан доріг; цікаві культурні традиції; гостинність і привітність місцевих жителів; високий рівень життя поляків; розвинена підліткова культура та субкультура; польська кухня; турбота держави про людей з особливими потребами

(звукові сигнали на світлофорах для сліпих, громадський транспорт тощо); комфортний перетин польської митниці.

Слід зазначити, що обмін досвідом між польською та українською школою дає реальні результати. 89% опитаних респондентів планують здобути вищу освіту в Польщі. Окремі випускники школи №18 вже здобувають освіту в польських університетах. 44% опитаних школярів зазначили, що при можливості переїхали б до Польщі на постійне місце проживання, а 55% не виключають такої перспективи і обдумують це питання.

Література:

1. Почебут Л.Г. Этнические факторы развития личности // введение в этническую психологию / Под ред. Ю.П.Платонова СПб: 1995. С.66-83.
2. Иванова М.А. «Золотые правила» иностранным студентам по социально-психологической адаптации к высшей школе // Международное сотрудничество в образовании. Материалы научно-практической конференции. – СПб, 1998. – С.29-30.
3. Лютак О.З. Соціально-культурна адаптація як предмет наукового аналізу // Збірник наукових праць: філософія, соціологія психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 47– 53.
4. Orban-Lembryk L., Lyutak O. The psychology of migrants cultural adaptation. *Studia I Rozprawy*, Warszawa, 2007. – S.106–110
5. Шустова Н.Е. Социально-психологическая адаптация молодежи и отношение к социальным нормам / Шустова Н.Е. ,Грищенко В.В.// Психол.журнал. – 2007. – Т.28. - №1. – С. 46-57.
6. Лебедева Н.М. Введение в этническую кроскультурную психологию. М: Старый сад, 1998.
7. Brislin R.W. Cross-cultural encounters. Fase – to - fase interaction.- New York. – 1981.
8. Brislin R.W., Cusher S. Intercultural Interactions: a Practical Guide. – CA. – 1986.

9. Hummer S. Intercultural communicative competence // Handbook of intercultural and international communication. - New York. – 1989. –

